

ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΥΠΡΟ (1898-1960)

Δημ. Φ. Χαραλάμπους
Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Εισαγωγικά

Στις ευρωπαϊκές –και όχι μόνο- κοινωνίες του 19^{ου}, αλλά και μεγάλου μέρους του 20^{ου} αιώνα, οι γυναίκες πλήττονταν από καλές ριζωμένες αντιλήψεις, κυρίαρχα ιδεολογήματα και προκαταλήψεις, που τις ήθελαν άβουλα ιστορικά υποκείμενα, περιορισμένα στην ιδιωτική σφαίρα, «στα του οίκου», χωρίς πολιτικά δικαιώματα και με την ελάχιστη δυνατή εκπαίδευση. Η προσπάθεια αλλαγής της μειονεκτικής τους θέσης άρχισε από τα ίδια τα φεμινιστικά κινήματα, τα οποία προέβαλαν αναθεωρητικά αιτήματα για την κοινωνική οργάνωση και διεκδίκησαν την άρση των σεξιστικών αδικιών και αποκλεισμών σε όλα τα επίπεδα (Βαρίκα, 1996). Ένα από τα κεντρικά θεματικά πεδία ανάπτυξης των φεμινιστικών ιδεών ήταν και η εκπαίδευση. Οι διεκδικήσεις ήταν επικεντρωμένες σε δύο κύριους άξονες: την εξασφάλιση ίσης πρόσβασης των κοριτσιών στο εκπαιδευτικό σύστημα και την ίση αντιμετώπιση των διδασκαλισσών από το εκπαιδευτικό σύστημα. Επιπλέον, διεκδικούσαν τη διεύρυνση της συμμετοχής τους στο συνδικαλιστικό κίνημα του κλάδου και τα διοικητικά του όργανα.

Στην Αγγλία, η αντίδραση των διδασκαλισσών απέναντι στην άνιση αντιμετώπισή τους – και ειδικότερα στο ζήτημα της μισθοδοσίας-, πήρε θεσμολογική μορφή ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το 1904, μέσα στους κόλπους της National Union of Teachers σχηματίστηκε η Equal Pay League, η οποία το 1906 μετονομάστηκε σε National Federation of Women Teachers. Το 1920, καθώς συνέχιζαν να προβάλλονται ισχυρές αντιρρήσεις εκ μέρους των δασκάλων για την ισομισθία, αποσπάστηκαν από την National Union of Teachers, σχηματίζοντας αυτοτελή διδασκαλική οργάνωση με την ονομασία National Union of Women Teachers. Η οργάνωση των αγγλίδων διδασκαλισσών αυτοδιαλύθηκε το 1961, όταν επετεύχθη το εμβληματικό αίτημα της ίσης αμοιβής τους (Philipps, 1928, Pierotti, 1963).

Στην Ελλάδα εμφανίστηκαν ανάμεσα στις δασκάλες, σχεδόν συγχρονικά, ανάλογες κινήσεις και ζυμώσεις. Ενδεικτικά, το 1910 ιδρύθηκε η οργάνωση διδασκαλισσών Αθηνών-Πειραιώς, προκειμένου να κατέλθει στη «φεμινιστική παλαίστρα» και να διεκδικήσει, μέσα

σε ένα αντίξοο περιβάλλον, την αποδοχή των γυναικείων αιτημάτων στην εκπαίδευση (Ναυπλιώτου, 1924). Επίσης, το 1912 ιδρύθηκε ο Πανελλήνιος Διδασκαλικός Σύνδεσμος Κυριών (Ζιώγου-Καραστεργίου, 2006). Η επιρροή, πάντως, των διδασκαλισσών, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη και του γενικότερου γυναικείου κινήματος, με την πάροδο του χρόνου φαίνεται να αυξάνεται σημαντικά. Έτσι αρχίζουν να σημειώνουν ορισμένες επιτυχίες, σχετικά πολύ πρώιμα από χρονική άποψη και συγκριτικά τουλάχιστον με την Αγγλία. Το 1924 θεσμοθετήθηκε η ισομισθία (Σουρή-Οικονόμου, 1924), μέτρο που γνώρισε με διάφορα επιχειρήματα, την παρατεταμένη αμφισβήτησή του από τους άρρενες δασκάλους (Σουρή-Οικονόμου, 1924, Αρταβάνη, 1925, Σκλαβουνάκου, 1925), ενώ επετεύχθη και η «προστασία της επιτόκου δασκάλας, τόσο, όσον δεν συναντάμε εις τα περισσότερα πεπολιτισμένα κράτη» (Ναυπλιώτου, 1924).

Βέβαια, παρά τις επιτυχίες, εξακολουθούσαν να υπάρχουν άλλες ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων, όπως, για παράδειγμα, η ανάθεση των διευθυντικών θέσεων των μικτών σχολείων στους άρρενες δασκάλους, ο αποκλεισμός των διδασκαλισσών από «το αξίωμα του επιθεωρητού», από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και τα Εποπτικά Συμβούλια, ενώ και σε αυτά καθεαυτά τα συνδικαλιστικά όργανα του κλάδου, η υποαντιπροσώπευση των διδασκαλισσών ήταν περισσότερο από εμφανής (Ρέπουλη, 1924, Τζήκας, 2007).

Η σχέση των διδασκαλισσών με το διδασκαλικό συνδικαλιστικό κίνημα, την ίδια στιγμή που αποτελεί μια έκφανση της ευρύτερης θεματικής του φύλου και της εκπαίδευσης, καθίσταται ταυτόχρονα αναπόσπαστο μέρος του όλου γυναικείου ζητήματος στην Κύπρο. Είναι δηλαδή συνάρτηση της γενικότερης θέσης και του ρόλου που επιφυλάσσει η παραδοσιακή και ανδροκρατούμενη κυπριακή κοινωνία στις γυναίκες. Το επάγγελμα της δασκάλας αποτελούσε τη μόνη οδό που μπορούσε να οδηγήσει μια γυναίκα της εποχής από το χώρο της οικιακής οικονομίας στην αγορά εργασίας. Όπως ήταν λοιπόν αναμενόμενο και στο χώρο της εργασίας επιβάλλονταν πρόσθετες -και σε θεσμικό μάλιστα επίπεδο- ενεργητικές σεξιστικές διακρίσεις. Οι ακόλουθες μπορούν να θεωρηθούν ως οι πλέον σημαντικές:

α) Η απαγόρευση άσκησης του επαγγέλματος, αφότου πατρευόταν μια δασκάλα. Επίσης διαδεδομένη και αυτή η πρακτική, απέρρευε από μια παραδοσιακή αντίληψη που αντιμετώπιζε ως ασύμβατο το ρόλο της εργαζόμενης γυναίκας με αυτόν της μητέρας και συζύγου. Η πρακτική αυτή αποδείχθηκε εξαιρετικά σκληρή για τις δασκάλες, αφού τις έθετε μπροστά στο μέγα δίλημμα της επιλογής μεταξύ επαγγέλματος και οικογένειας. Η επιβολή από τον ίδιο το νόμο μιας 'μοναστικής βιοθεωρίας' στις εν ενεργεία δασκάλες, είχε ως αποτέλεσμα, πολλές, και ιδιαίτερα όσες προέρχονταν από φτωγά κοινωνικά στρώματα, να

αναγκάζονται να επιλέγουν το επάγγελμα. Έτσι, για μεγάλο χρονικό διάστημα, η τάξη των διδασκαλισσών ήταν, εν πολλοίς, ταυτισμένη, με κατηγορία ανύπανδρων γυναικών.

β) Η καθιέρωση της άνισης μισθοδοσίας –και των άνισων επίσης επιδομάτων-μεταξύ δασκάλων και διδασκαλισσών (Πολυδώρου, 1995). Η πρακτική αυτή ήταν ευρέως διαδεδομένη και στον υπόλοιπο κόσμο, μηδέ εξαιρουμένης και της μητροπολιτικής Αγγλίας. Τα επιχειρήματα, τα οποία νομιμοποιούσαν αυτή τη μισθολογική διάκριση, αναφέρονταν στην αποδοτικότητα του άντρα, την εκτός σχολείου κοινωνική δραστηριότητά του, την ευθύνη του να διατρέφει οικογένεια, τον προσωρινό χαρακτήρα της εργασίας της δασκάλας μέχρι να αποκατασταθεί οικογενειακά κτλ.

γ) Τέλος, μια πιο ‘παθητική’ σεξιστική διάκριση, η οποία προέκυψε αφότου έγινε αποδεκτή η παραμονή των διδασκαλισσών στην υπηρεσία και μετά από το γάμο, είναι η άρνηση αναγνώρισης των ιδιαιτεροτήτων τους ως γυναικών, δηλαδή ζητημάτων που είχαν να κάνουν με τον κύκλο της μητρότητας (εγκυμοσύνη, τοκετός, λοχεία, φροντίδα βρεφών).

Αν οι δύο πρώτες κατηγορίες συνιστούν άμεση έκφραση της άνισης αντιμετώπισης των εργαζόμενων γυναικών-διδασκαλισσών, η τρίτη κατηγορία δημιουργεί την ανισότητα και τη διάκριση μέσα από μια κατ’ επίφαση ίση υπηρεσιακή μεταχείριση.

Η εργασία αυτή αξιοποιεί πρωτογενείς κυρίως πηγές προκειμένου να ανασυνθέσει, να αναλύσει και να ερμηνεύσει τη σχέση των διδασκαλισσών με το διδασκαλικό συνδικαλισμό. Πρέπει όμως να δηλωθεί εκ προοιμίου ότι η προσπάθεια υπόκειται σε όλους εκείνους τους περιορισμούς που προκύπτουν από πηγές που ελλείπουν ή λανθάνουν. Μια πρόσθετη δυσκολία δημιουργείται και από το γεγονός ότι δεν έχει σχεδόν καθόλου διερευνηθεί, στην ιστορικο-κοινωνιολογική της διάσταση, η τόσο κομβική σχέση φύλου και εκπαίδευσης. Εξαιρεση αποτελεί η εργασία του Π. Περσιάνη: Ιστορία της εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Κύπρο: μελέτη της πορείας κοινωνικού και εκπαιδευτικού εκσυγχρονισμού της Κύπρου, Λευκωσία 1998, η οποία διερευνά ορισμένες πτυχές της γυναικείας εκπαίδευσης, χωρίς όμως στην ουσία της να συνιστά «ιστορία της εκπαίδευσης των κοριτσιών». Στον ίδιο βαθμό, απουσιάζουν παντελώς εργασίες και έρευνες, οι οποίες να εξετάζουν διαχρονικά την εξέλιξη του γυναικείου ζητήματος στην Κύπρο, και ως εκ τούτου είναι ανύπαρκτη ακόμη και μία στοιχειώδης ‘αφήγηση’ της διαδρομής του τοπικού φεμινιστικού κινήματος. Όπως τεκμαίρεται, λοιπόν, η θεματική αυτή παραμένει ένα desideratum της κυπρολογικής έρευνας.

Λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω περιορισμούς, θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε και να απαντήσουμε, όσο πιο συστηματικά επιτρέπει το πρωτογενές υλικό, στα ακόλουθα ερωτήματα:

α) από τότε αρχίζουν οι δασκάλες να εγγράφονται ως μέλη των οργανώσεων και να συμμετέχουν στις δραστηριότητές τους

β) από τότε και σε ποιο βαθμό εμπλέκονται στα διοικητικά σώματα των οργανώσεων

γ) ποια είναι τα αιτήματα που διατυπώνουν, ο τρόπος διεκδίκησής τους, η στάση των αρρένων δασκάλων, των εκάστοτε συνδικαλιστικών οργανώσεων και των αρμόδιων αποικιακών/κρατικών θεσμών

Η εξέταση των παραπάνω ερωτημάτων διακρίνεται σε τέσσερις χρονικές περιόδους που αντιστοιχούν σε μια στοιχειώδη περιοδολόγηση του ελληνοκυπριακού διδασκαλικού συνδικαλισμού κατά την εποχή της αγγλοκρατίας. Η περιοδολόγηση αυτή, η οποία προκύπτει με κριτήριο την ύπαρξη, τα χαρακτηριστικά και τη δράση συγκεκριμένων οργανώσεων, μπορεί να οριστεί ως εξής:

1898-1910: Ανοίγει η αυλαία του διδασκαλικού συνδικαλισμού στην Κύπρο με την ίδρυση του Κυπριακού Διδασκαλικού Συνδέσμου (ΚΔΣ). Ακολουθούν, μετά από τη διάλυσή του και άλλοι βραχύβιοι, επαρχιακοί κυρίως, σύνδεσμοι.

1911-1931: Ο διδασκαλικός συνδικαλισμός παγιώνεται ως κοινωνικό φαινόμενο με την ίδρυση, τη διάρκεια αλλά και την πλούσια δραστηριότητα του Παγκύπριου Διδασκαλικού Συνδέσμου (ΠΔΣ).

1936-1953: Η Παγκύπρια Διδασκαλική Οργάνωση (ΠΔΟ) αποτελεί τον κεντρικό συλλογικό φορέα του διδασκαλικού κόσμου καθ' όλη την περίοδο. Κυριαρχεί ως μαζική, δυναμική και πολιτικο-ιδεολογικά ευαίσθητη στα σημεία των καιρών. Υφίσταται, εξαιτίας των προσανατολισμών της, δύο διασπάσεις και δημιουργούνται δύο βραχύβιες αντίπαλες οργανώσεις.

1953-1960: Ιδρύεται η Παγκύπρια Οργάνωση Ελλήνων Διδασκάλων (ΠΟΕΔ), η οποία ενιαιοποιεί υπό τη στέγη της το διασπασμένο διδασκαλικό κίνημα. Εξακολουθεί να αποτελεί, έως και σήμερα, το συνδικαλιστικό όργανο των ελληνοκυπρίων δασκάλων και διδασκαλισσών.

Α' περίοδος (1898-1910)

Ο διδασκαλικός συνδικαλισμός στην Κύπρο ξεκινά με την ίδρυση του ΚΔΣ (1898-1900). Ο ΚΔΣ, ακολουθώντας προφανώς την εποχή του, αυτοπροσδιορίζεται ως 'γένους αρσενικού'. Πιο συγκεκριμένα, όπως προέβλεπε ο κανονισμός του, ο Σύνδεσμος θα έκανε δεκτό στους κόλπους του «πάντα ορθόδοξον διδάσκαλον»(Χαραλάμπους, τόμ. Β', 2001). Έτσι, ενώ υπήρχαν παρθεναγωγεία και δασκάλες στην περιοχή της Κερύνειας, από την οποία προήλθε η πρωτοβουλία της ίδρυσης του πρώτου Συνδέσμου στην Κύπρο, όχι μόνο δεν συμμετέχει καμία δασκάλα στην ιδρυτική ομάδα, αλλά, σύμφωνα και με το καταστατικό, δεν μπορούσαν καν να είναι μέλη του. Ο αποκλεισμός των διδασκαλισσών δεν περνά

απαρτήρητος. Τον επισημαίνει με το δικό της τρόπο, η έμμετρη σατυρική εφημερίδα της Κερύνειας *Ο Ραγιάς*:

«Ακούσατ' ένα νέον, επίκαιρον, σπουδαίον.
Ιδρύθη διδασκαλικός Σύλλογος των λογίων,
Των διδασκόντων στα χωριά κ' εντός της Κυρηνείας,
Περιλαμβάνων άρρενας, αλλ' όχι και κυρίας·
Γιατί αυτά τα θηλυκά μας φέρουν άνω κάτω,
Και διδασκάλους και γιατρούς και κάθε αβουκάτο» (Ραγιάς, 1898).

Είναι προφανές ότι, για λόγους που απορρέουν από τις παγιωμένες αντιλήψεις της εποχής, το προσκλητήριο προς τις δασκάλες σε αυτή την πρώιμη φάση δεν κρίνεται σκόπιμο. Έτσι, οι ιδρυτές του ΚΔΣ αντί να νεωτερίσουν σε αυτό το ζήτημα, ευθυγραμμίζονται με την πεπατημένη, που ήθελε τη γυναίκα αμέτοχη στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Το παράδειγμα του ΚΔΣ φαίνεται να ακολουθείται και κατά την περίοδο 1900-1910, οπότε παρατηρούνται προσπάθειες και πρωτοβουλίες για την ίδρυση επαρχιακών, κατά πρώτο λόγο, και ενός παγκύπριου συνδέσμου, κατά δεύτερο. Όλες οι γνωστές πρωτοβουλίες προέρχονται και υπογράφονται από δασκάλους, ενώ ο λόγος που χρησιμοποιείται στα -σχετικά λίγα- τεκμήρια αυτών των κινήσεων (ανακοινώσεις, προσκλήσεις, ψηφίσματα) είναι σταθερά, επίσης, γένους αρσενικού: «προς τους κ.κ. διδασκάλους». Ακόμη και το μοναδικό καταστατικό που διαθέτουμε, αυτό του Επαρχιακού Διδασκαλικού Συνδέσμου Λευκωσίας (1907), μένοντας πιστό στο πνεύμα του ΚΔΣ, αναφέρει (άρθρο 2) ότι «ο Σύνδεσμος θα δέχεται να συμπεριλαμβάνη μεταξύ των Μελών πάντα Έλληνα Ορθόδοξον Διδάσκαλον [...]» (Κανονισμός, 1907).

Οι πρώτες ενδείξεις για συμμετοχή διδασκαλισσών σε συγκεντρώσεις Συνδέσμων, χωρίς όμως να υπάρχει και συνέχεια, εμφανίζονται το 1901. Στο ψήφισμα του Επαρχιακού Διδασκαλικού Συνδέσμου της Λάρνακας, τον Σεπτέμβριο του 1901, «έπονται 29 υπογραφαί διδασκάλων και διδασκαλισσών» (Ψήφισμα) και στο αντίστοιχο ψήφισμα του Επαρχιακού Διδασκαλικού Συνδέσμου της Αμμοχώστου «έπονται αι υπογραφαί 33 διδασκάλων και διδασκαλισσών» (Ψήφισμα).

Βέβαια, δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι και οι δύο συναθροίσεις, στις οποίες συμμετέχουν και δασκάλες, σχετίζονται με το εθνικό θέμα. Πιο συγκεκριμένα, γίνονται για να εκφραστεί η δυσφορία του διδασκαλικού κόσμου για τον επαναδιορισμό Άγγλου ως Επόπτη της εκπαίδευσης. Είναι φανερό ότι η υπέρβαση των καθιερωμένων αντιλήψεων και πρακτικών πραγματοποιείται υπό το βάρος του 'εθνικού καθήκοντος', το οποίο κυριαρχεί ως υπέρτατος κανόνας. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, δεν υπάρχουν ενδείξεις συνέχειας, τουλάχιστον στα υπάρχοντα τεκμήρια.

Αν και οι δασκάλες εμφανίζονται αποστασιοποιημένες από τη συνδικαλιστική δραστηριότητα είτε γιατί η εποχή δεν ευνοούσε την έξοδό τους προς την κοινωνική σφαίρα είτε γιατί οι δάσκαλοι τις απέκλειαν, εντούτοις, τα οξυμένα οικονομικά προβλήματα που

αντιμετωπίζουν, παρωθούν κατά περιόδους αμφότερα τα φύλα σε κοινές άτυπες συλλογικές κινήσεις. Ενδεικτικά, το Μάιο και τον Ιούνιο του 1908, οι δάσκαλοι και οι δασκάλες της Λευκωσίας αποστέλλουν δύο επιστολές προς το Μέγα Αρμοστή, με τις οποίες του ζητούν «όπως διατάξη τα δέοντα», ώστε να πληρωθούν οι καθυστερημένοι μισθοί των σχολικών ετών 1905-6 και 1906-7 (Επιστολή, 1908).

Όπως λοιπόν προκύπτει από τα παραπάνω, αυτή η πρώιμη φάση του διδασκαλικού συνδικαλισμού στην Κύπρο κλείνει ουσιαστικά με το θεσμικό αποκλεισμό των διδασκαλισσών από τη συνδικαλιστική δραστηριότητα.

Β' περίοδος (1911-1931)

Το 1911 ιδρύεται ο ΠΔΣ, ο οποίος παγιώνει το διδασκαλικό συνδικαλισμό στην Κύπρο. Αν και ιδρύεται με πρωτοβουλία δασκάλων, ωστόσο το καταστατικό του καινοτομεί: σύμφωνα με το άρθρο 3, εγγράφονται στο Σύνδεσμο «Έλληνες Ορθόδοξοι διδάσκαλοι αμφοτέρων των φύλων, έχοντες τα υπό του εκάστοτε ισχύοντος περί Παιδείας νόμου απαιτούμενα προσόντα» (Καταστατικόν, 1911). Σε πρακτικό επίπεδο, βέβαια, η πρόβλεψη αυτή θα αποδειχθεί μάλλον πρόωρη, ακόμη και για τον ίδιο το Σύνδεσμο, αφού εξακολουθεί με λίγες μόνο εξαιρέσεις, έως και το 1920, να απευθύνεται αποκλειστικά και στερεότυπα προς του «κ.κ. διδασκάλους της Κύπρου» (Παγκύπριος Διδασκαλικός Σύνδεσμος, 1912 και 1917).

Από τα διάσπαρτα -και πάντως, όχι αρχειακά- στοιχεία που υπάρχουν, ο ΠΔΣ φαίνεται να ελκύει σημαντικό αριθμό μελών, συγκριτικά με ό,τι συνέβαινε στο παρελθόν. Παρά ταύτα, ο αριθμός των δασκάλων, οι οποίοι εγγράφονται στις τάξεις του, παραμένει μικρός σε σχέση με το συνολικό αριθμό των δασκάλων και διδασκαλισσών που υπηρετούν στο νησί. Ακόμη λιγότερα είναι τα μέλη τα οποία ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους και συμμετέχουν ενεργά στις δραστηριότητές του, ενώ οι δασκάλες παραμένουν ουσιαστικά αποστασιοποιημένες κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του.

Στη συνέλευση του Αυγούστου του 1911 π.χ. αναφέρεται ότι έχουν εγγραφεί ως μέλη του Συνδέσμου 100 περίπου δάσκαλοι και ότι συμμετέχουν στη συγκεκριμένη συνέλευση περίπου 50. Τον επόμενο μήνα τα μέλη αυξήθηκαν σε 150, αλλά η συνέλευση του Ιουλίου του 1912 δεν πραγματοποιήθηκε, λόγω έλλειψης απαρτίας. Στην επαναληπτική συνέλευση «παρήσαν περί τους 40 διδάσκαλοι, μη λαβουσών μέρος εις την συνέλευσιν των διδασκαλισσών» (Διδασκαλικός Σύνδεσμος, 1912), ενώ αναφέρεται επίσημα ότι ο αριθμός των μελών του Συνδέσμου έφτασε τους 192. Στη συνέλευση του Ιουλίου του 1913 ήταν παρόντες περίπου 40 δάσκαλοι και στη συνέλευση του Αυγούστου του 1915 γύρω στους 70.

Αν η περιορισμένη συμμετοχή των δασκάλων μπορεί να αιτιολογηθεί από την πρωϊμότητα του συνδικαλιστικού φαινομένου στην κυπριακή κοινωνία (Χαραλάμπους,

τόμ. Α', 2001), τότε πολύ ευκολότερα μπορούν να γίνουν κατανοητοί οι πρόσθετοι λόγοι για τους οποίους, ενώ θεωρητικά οι δασκάλες μπορούν να συμμετέχουν, εντούτοις απέχουν. Όμως η ουσιαστική απουσία των διδασκαλισσών από τα δρώμενα του διδασκαλικού συνδικαλισμού άφηγε το πεδίο ελεύθερο, ώστε ο ανδροκρατούμενος ΠΔΣ να προβάλλει αιτήματα, τα οποία κατοχύρωναν τα στενά συμφέροντα των αρρένων δασκάλων, εις βάρος των διδασκαλισσών. Για παράδειγμα, το 1916, σε έγγραφο το οποίο επιδόθηκε στον Αρχιεπίσκοπο και τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, ο ΠΔΣ απαιτεί: α) να μην διορίζονται «αι έγγαμοι διδασκάλισσαι, και δη αι έχουσαι τέκνα» και β) «να γίνη σύστασις εις τας Επαρχιακάς Επιτροπείας, όπως προτιμώνσιν, οσάκις προβαίνουσιν εις διορισμούς εν μικτοίς σχολείοις, τους διδασκάλους, εφ' όσον υπάρχουσι τοιούτοι, αντί των διδασκαλισσών» (Έγγραφο, 1916).

Η κυπριακή κοινωνία κατά την περίοδο 1916-1919 δέχεται ισχυρές και διαμορφωτικές επιδράσεις από διαφορετικές πηγές. Καταρχήν, από το 1916, αρχίζουν να γίνονται έντονα αισθητές οι οικονομικές επιπτώσεις του Α' παγκοσμίου πολέμου, το 1917 η ρωσική επανάσταση και το μανιφέστο της θα αρχίσουν να επιδρούν -αργά μεν αλλά σταθερά- και να διαφοροποιούν τον ιδεολογικό κόσμο ατόμων και συλλογικοτήτων, ενώ η ένταση του ενωτικού αιτήματος το 1918 και οι εξάρσεις που προκαλεί στη συνέχεια η μικρασιατική εκστρατεία δημιουργούν τις προϋποθέσεις για εθνικό, αλλά και πολιτικο-ιδεολογικό ριζοσπαστισμό. Αυτοί οι ετερογενείς παράγοντες, φαίνεται να ανακινούν με τον τρόπο τους τις λιμνάζουσες ιδέες και να ευνοούν την ενεργότερη συμμετοχή των διδασκαλισσών στη δημόσια σφαίρα.

Ευνοϊκή, προς την ίδια κατεύθυνση, αποδείχθηκε το 1918 και η απόφαση του ΠΔΣ, που είχε ως έδρα του τη Λευκωσία, να προχωρήσει στην ίδρυση επαρχιακών Διδασκαλικών Συνδέσμων και στις άλλες πέντε επαρχίες της Κύπρου. Η αποκεντρωτική αυτή κίνηση ήρθε σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα των γεωγραφικών εμποδίων και διευκόλυνε τόσο τους δασκάλους όσο και τις δασκάλες να αναμιχθούν στους Συνδέσμους. Μπορούμε μάλιστα να υποθέσουμε εύλογα ότι η οργανωτική αλλαγή του ΠΔΣ, όχι μόνο ενθάρρυνε, αλλά και κατέστησε αναγκαία την εμπλοκή των διδασκαλισσών, καθώς σε ορισμένες μικρές επαρχίες, όπως αυτές της Κερύνειας και της Πάφου, ο αριθμός των αρρένων δασκάλων δεν επαρκούσε πρακτικά για να συγκροτηθούν και -πολύ περισσότερο- να δραστηριοποιηθούν ικανοποιητικά τέτοιοι σύνδεσμοι.

Ως σημαντικότερη ένδειξη για αυτή την αλλαγή στα συνδικαλιστικά δρώμενα μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός, ότι από το 1918 αρχίζουν να εμφανίζονται δασκάλες ως μέλη διοικητικών συμβουλίων. Μάλιστα, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία και όπως προκύπτει από τον ακόλουθο πίνακα, κατά την περίοδο 1918-1929 σε 8 περιπτώσεις οι δασκάλες κατέχουν το αξίωμα του αντιπροέδρου και σε μία περίπτωση αυτό του γραμματέα. Προς την

ίδια κατεύθυνση συνηγορεί και το γεγονός ότι στη γενική συνέλευση του ΠΔΣ, που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1920, ίσως για πρώτη φορά, παραβρέθηκαν και εννέα δασκάλες (Γενική Συνέλευσις, 1920).

Πίνακας 1: Η παρουσία διδασκαλισσών στα Διοικητικά Συμβούλια των Διδασκαλικών Συνδέσμων κατά την περίοδο 1918-1931

ΈΤΟΣ	ΠΔΣ Λευκωσία	ΕΔΣ Λεμεσού	ΕΔΣ Αμμοχώστου	ΕΔΣ Λάρνακας	ΕΔΣ Πάφου	ΕΔΣ Κερύνειας
1918		Ελένη Νικολαΐδου*		Παρασκευή Ιωάννου*		
1919			Αναστασία Μιχαηλίδου Ζωή Ιωαννίδου			
1920					Κατίνα Θ. Αντωνιάδου Κατίνα Θ. Νικολαΐδου	
1921				Παρασκευή Ιωάννου* Μαρία Γ. Λοΐζου		
1922				Παρασκευή Ιωάννου* Μαρία Γ. Λοΐζου		
1923						
1924						
1925	Μαρία Χριστοδούλου	Μαρία Κυριακίδου*	Ελένη Γ. Χατζηπέτρου* Μαρία Ανδρέου			
1926	Μαρία Χριστοδούλου *					
1927					Κατίνα Θ. Νικολαΐδου Τασούλλα Ιωαννίδου	Κυριακή Θεοδώρου Ευανθία Ν.Συμεωνίδου
1928					Κατίνα Θ. Νικολαΐδου	
1929	Ελένη Χρίστου	Μαρία Κυριακίδου*				
1930						
1931						

Πηγή: Ο πίνακας δημιουργήθηκε με την αξιοποίηση των διοικητικών συμβουλίων του ΠΔΣ που παρατίθενται στο: Δημ. Φ. Χαραλάμπους: Ιστορία του Διδασκαλικού Συνδικαλισμού... όπ. π., τόμ. Α', σελ. 571-583. Τα ονόματα που φέρουν * κατέχουν τη θέση του αντιπροέδρου.

Η παρουσία διδασκαλισσών στα ΔΣ των συνδέσμων, χωρίς αμφιβολία, αποτελεί μια στέρεη ένδειξη και για ορισμένες αλλαγές που συντελούνται στις τάξεις του διδασκαλικού κόσμου. Πρέπει να θεωρήσουμε ως βέβαιο εν προκειμένω, ότι προηγήθηκαν τέτοιου τύπου ιδεολογικές διεργασίες, ώστε, αφενός επέτρεψαν στους δασκάλους να αποδεχθούν το νεωτερικό γεγονός της συμμετοχής διδασκαλισσών στη συνδικαλιστική δραστηριότητα και μάλιστα στα διοικητικά συμβούλια των οργανώσεών τους και αφετέρου στις εγγρήγορες δασκάλες να αποδεχθούν το νέο ρόλο και να δώσουν το παρόν τους στην κοινωνική σφαίρα. Είναι εξίσου εύλογο όμως να υποθέσουμε, ότι και σε κοινωνικό επίπεδο γίνονται ανάλογες ζυμώσεις και αρχίζουν να δημιουργούνται οι προϋποθέσεις, ούτως ώστε να αρχίσει η σταδιακή υποχώρηση ορισμένων παγιωμένων αντιλήψεων που σχετίζονταν με το φύλο.

Κατά την περίοδο 1920-1923 ο διδασκαλικός συνδικαλισμός διέρχεται μια δύσκολη περίοδο, λόγω των έριδων που ξέσπασαν στους κόλπους του, εξαιτίας των νομοθετικών πρωτοβουλιών της αποικιακής κυβέρνησης. Όσοι στηρίζουν την έως τώρα ακολουθούμενη εθνική (εκπαιδευτική) πολιτική τάσσονται εναντίον των νομοθετημάτων και της ανάμιξης των άγγλων στα εκπαιδευτικά πράγματα του τόπου, ενώ όσοι διαφωνούν με την έως τώρα πολιτική, τάσσονται υπέρ των κυβερνητικών προτάσεων. Οι παρατεταμένες εσωτερικές συγκρούσεις οδηγούν στην απονέκρωση τόσο του ΠΔΣ όσο και των επαρχιακών από το 1923 έως τον Απρίλιο του 1925, οπότε και «ανιδρύνονται».

Από την ανίδρυση των Συνδέσμων και εξής εκφέρεται, σε θεωρητικό επίπεδο, ένας σεξιστικά πιο ισορροπημένος λόγος, καθώς πυκνώνουν οι προσκλήσεις γενικών συνελεύσεων που απευθύνονται στους «διδασκάλους και διδασκαλίσσας της Κύπρου». Η αλλαγή αυτή μπορεί να ερμηνευθεί πολλαπλώς: α) Ως αποτέλεσμα της ωρίμανσης και των αλλαγών που περιγράφηκαν πιο πάνω. β) Μπορεί ακόμη να θεωρηθεί ως καρπός της συνειδητοποίησης και αναγνώρισης, από την ηγεσία του διδασκαλικού συνδικαλισμού, της παρουσίας των διδασκαλισσών ως μιας ιδιαίτερης ομάδας. γ) Οι δασκάλες αποτελούσαν μια αναξιοποίητη ομάδα του διδασκαλικού κόσμου, σημαντική από κάθε άποψη για τις δύο ερίζουσες παρατάξεις στο εσωτερικό του ΠΔΣ και τους ευαίσθητους συσχετισμούς που είχαν εντωμεταξύ διαμορφωθεί.

Τα όσα ακολουθούν επιβεβαιώνουν σε ικανοποιητικό, κατά την εκτίμησή μας, βαθμό, την παραπάνω ερμηνεία.

Η υποτονική σχέση των διδασκαλισσών με το διδασκαλικό συνδικαλισμό τίθεται ρητά –και με τρόπο καθόλου συνηθισμένο– στην πρόσκληση του ΠΔΣ για το β' συνέδριό του το

1926. Αναφέρεται στην πρόσκληση: «ιδιαιτέρως επιστάται η προσοχή των διδασκαλισσών της Κύπρου, των οποίων η συστηματική (πλην ευαρίθμων εξαιρέσεων) αποχή από των μέχρι τούδε γενομένων διδασκαλικών συνελεύσεων κινδυνεύει να χαρακτηρισθή ως τελεία αδιαφορία προς την προσπάθειαν βελτιώσεως της θέσεως της παιδείας και των λειτουργιών αυτής, καθ' ον χρόνον επιβάλλονται ριζικότεραι μεταρρυθμίσεις εν τη γυναικεία εκπαίδευσει. Ιδιαίτερον τμήμα συζητήσεως διά τας διδασκαλίσσας δύναται να καταρτισθή, εάν απαιτηθή τούτο και εάν σημαντικός αριθμός διδασκαλισσών δικαιολογή την απαίτησιν» (Παγκύπριος Διδασκαλικός Σύνδεσμος, 1926).

Πέρα από την ασυνήθιστη και εξειδικευμένη μνεία της πρόσκλησης στις δασκάλες, είναι ενδεικτικό μιας ορισμένης αλλαγής κλίματος το γεγονός ότι, κατά τις εργασίες του συνεδρίου και κατά τη συζήτηση 'ευαίσθητων' ζητημάτων, εκφράζονται από την πλευρά των διδασκαλισσών –και ειδικότερα από την Περσεφόνη Παπαδοπούλου- καινοτόμες, για την εποχή, ιδέες. Όταν π.χ. συζητείται το ζήτημα των ελληνικών αναλυτικών προγραμμάτων και των σχολικών βιβλίων που ισχύουν στην Κύπρο, στα επαναλαμβανόμενα και παραδοσιακά επιχειρήματα των διαφόρων ομιλητών ότι δεν χρειάζονται κάποια ριζική μεταρρύθμιση, λόγω της σύνδεσής τους με τις σκοπιμότητες της γενικότερης εθνικής πολιτικής, η Π. Παπαδοπούλου αντιπροτείνει ότι υπάρχει ανάγκη «σοβαράς μεταρρυθμίσεως [...] επί τη βάσει των πορισμάτων της επιστήμης» (Το Β' παγκύπρ... 1926). Έτσι, στην περίπτωση που αυτή η γυναικεία 'φωνή' δεν αμφισβητεί ευθέως με την παρέμβασή της το 'απόλυτο' εθνικό κριτήριο στην άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής της ελληνοκυπριακής πλευράς, είναι βέβαιο ότι τουλάχιστον επικαιροποιεί μία βασική παράμετρο στη θεώρηση του αναλυτικού προγράμματος: αυτήν της επιστήμης.

Το ζήτημα όμως που καταδεικνύει την εισχώρηση νέων ιδεών ανάμεσα στο διδασκαλικό κόσμο, οι οποίες εν δυνάμει θα μπορούσαν να οδηγήσουν τα δύο φύλα σε μια δυναμικότερη σχέση, είναι αυτό της μισθοδοσίας. Η μισθοδοσία δασκάλων και διδασκαλισσών υπήρξε από την αρχή της αγγλοκρατίας –και οπωσδήποτε αυτονόητα για την εποχή- άνιση. Μετά από την ψήφιση του νόμου του 1923 καθιερώθηκε για πρώτη φορά ένα παγκύπριος εμβέλεια μισθολόγιο, το οποίο διέκρινε το διδασκαλικό κόσμο σε τέσσερις τάξεις και προέβλεπε άνιση αμοιβή μεταξύ δασκάλων και διδασκαλισσών της ίδιας τάξης. Πιο συγκεκριμένα επέβαλλε σε όλες τις τάξεις μια σταθερή διαφορά £10 στον ετήσιο μισθό των διδασκαλισσών.

Όπως υποστήριξε ο πρόεδρος του ΠΔΣ Χ. Παπαδόπουλος, λίγους μήνες πριν από το συνέδριο του 1926, οι άρρενες δάσκαλοι με το μισθολόγιο του 1923 βρίσκονται σε μειονεκτικότερη θέση έναντι των διδασκαλισσών, διότι «υποβάλλονται εις περισσότερα έξοδα και υπόκεινται εις περισσότερας κοινωνικάς υποχρεώσεις [...]. Αλλ' ουδείς φθόνος εκ τούτου ότι τα του ασθενούς φύλου διδασκαλικά μέλη ικανοποιήθησαν σχετικώς

περισσότερον. [...] Αλλ' εφ' όσον ευχής έργον κρίνεται να είναι έγγαμοι οι διδάσκαλοι και εφόσον εθεσπίσθη να αποχωρώσι της υπηρεσίας αι συνάπτουσαι γάμον διδασκάλισσαι, οφείλει η πολιτεία να ανταμείψη δικαιότερον τους εκπαιδευτικούς εργατάς» (Παπαδόπουλος, 1926).

Κατά τη συζήτηση του θέματος στο πλαίσιο του συνεδρίου, ο Ν. Τσαρίδης, κατ' επανάληψη μέλος του ΔΣ του ΠΔΣ, προτείνει «εξίσωσιν του μισθού των διδασκαλισσών προς τον μισθόν των διδασκάλων», ενώ το ζήτημα της άνισης αμοιβής των δύο φύλων εγείρεται και από την Π. Παπαδοπούλου, η οποία προτείνει την εξίσωσή τους με το επιχείρημα ότι «ίση εργασία πρέπει να έχη ίσην απολαβήν» (Το Β' παγκύπρ... 1926).

Οι πλειοψηφούντες άρρενες δάσκαλοι αντικρούουν το αίτημα, προβάλλοντας διάφορα εντεπιχειρήματα: «οι διδάσκαλοι υπόκεινται εις περισσότερας δαπάνας και κοινωνικάς υποχρεώσεις», «αι διδασκάλισσαι συστηματικώς απέχουσι των διδασκαλικών συνελεύσεων, τούτο δε εξασθενίζει τον αγώνα των διδασκάλων», «η δράσις των διδασκαλισσών περιορίζεται μόνον εν τω σχολείω, ενώ η των διδασκάλων διεξάγεται ζωηρά και εκτός σχολείου». Η στάση των δασκάλων προκαλεί τις διαμαρτυρίες των διδασκαλισσών και η συζήτηση οξύνεται, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε μία δασκάλα να διατυπώσει την 'απειλή' της αυτοτελούς δράσης τους: «θα ιδρύσωμεν ιδικόν μας σύνδεσμον» (Το Β' παγκύπρ... 1926).

Από τον πρόεδρο του ΠΔΣ Χαρ. Παπαδόπουλο, και ως απάντηση στη διατυπούμενη απειλή, υποστηρίζεται ότι, εάν συνεχιστεί η μειωμένη συμμετοχή των διδασκαλισσών, «θα αναγκασθώσιν οι διδάσκαλοι να αποχωρίσωσι την τύχην των και να εργάζωνται υπέρ εαυτών μόνον» (Το Β' παγκύπρ... 1926). Ενώ ένας άλλος δάσκαλος παρατηρεί ότι, εάν συμμετείχαν στο συνέδριο οι δασκάλες της περιοχής Λευκωσίας, «θα επέβαλλον διά του αριθμού των την γνώμην των» (Το Β' παγκύπρ... 1926).

Το συνέδριο του 1926 αποτελεί ένα σημαντικό σταθμό στη σχέση δασκάλων και διδασκαλισσών, αλλά και των τελευταίων με το διδασκαλικό συνδικαλισμό, καθώς στο πλαίσιό του σημειώνεται, ίσως η πρώτη ενεργός εμπλοκή διδασκαλισσών σε δραστηριότητα του ΠΔΣ, αλλά και η έντονη διατύπωση του αιτήματος της ισομισθίας μεταξύ των δύο φύλων.

Τον Αύγουστο του 1929, πάντως, στο πλαίσιο του 'εμφυλίου' που ξέσπασε και πάλι στο εσωτερικό του ΠΔΣ, ενόψη της νέας νομοθετικής πρωτοβουλίας της αποικιακής κυβέρνησης, ανάμεσα στους δασκάλους-οπαδούς της εκπαιδευτικής αυτοδιοίκησης και τους δασκάλους-υποστηρικτές της υπαλληλοποίησης, οι δασκάλες θα πραγματοποιήσουν στη Λευκωσία την πρώτη τους ουσιαστικά συγκέντρωση. Μια συγκέντρωση, μάλλον υποκινούμενη από την ανάγκη στρατολόγησης οπαδών, στην εξελισσόμενη σύγκρουση. Αν

και την πρόσκληση την υπογράφουν «πολλαί Διδασκάλισσαι», είναι προφανές ότι προΐσταται της πρωτοβουλίας η διευθύντρια του Παρθεναγωγείου και Διδασκαλείου Φανερωμένης Ελένη Χρίστου, δεδηλωμένη οπαδός της εκπαιδευτικής αυτοδιοίκησης. Στην ομιλία της προς τις δασκάλες αναφέρθηκε στην αποστολή «της Ελληνίδος διδασκαλίσεως εν τη δούλη Ελληνική Κύπρω, υπέδειξεν εις αυτάς οποία είναι η αρμόζουσα κατεύθυνσις διά μίαν διδασκάλισσαν, κατέκρινεν αυστηρώς την ανάμιξιν διδασκαλισσών εις το εγερθέν ζήτημα της υπαλληλοποιήσεως» και, τέλος, τις παρότρυνε να συμμετάσχουν στην επικείμενη παγκύπρια συνέλευση του Συνδέσμου «και ψηφίσωσιν υπέρ της εθνικής παρατάξεως των διδασκάλων» (Συνέλευσις διδασκαλισσών, 1929).

Η κινητοποίηση των διδασκαλισσών ως αυτοτελούς ομάδας είχε πρακτικό αντίκρουσμα: στην κρίσιμη γενική συνέλευση του Αυγούστου του 1929, στην οποία θα αποφασίζοταν η στάση που θα τηρούσε ο ΠΔΣ απέναντι στο νομοσχέδιο της αποικιακής κυβέρνησης που προνοούσε την υπαλληλοποίηση του διδασκαλικού κόσμου και επίσης θα πραγματοποιούνταν οι αρχαιρεσίες του Συνδέσμου, οι δασκάλες αφενός υποστήριξαν καθοριστικά την πλευρά που απέρριπτε το νομοσχέδιο και αφετέρου συνέβαλαν στην εκλογή επιτροπείας του Συνδέσμου με ανάλογα φρονήματα. Όπως σημειώνει για το αποτέλεσμα των αρχαιρεσιών ένας δάσκαλος-υποστηρικτής της υπαλληλοποίησης, οι εκλεγμένοι «επροτάθησαν και υπεστηρίχθησαν υπό 125 περίπου διδασκαλισσών παρασυρθεισών επιτηδείωσ εκ Λευκωσίας και τινων περιχώρων» (Είς Διδάσκαλος, 1929).

Ύστερα από τα επαναστατικά γεγονότα του Οκτωβρίου του 1931 ο ΠΔΣ διαλύεται και ακολουθούν πέντε χρόνια χωρίς την ύπαρξη διδασκαλικών οργανώσεων. Η περίοδος κλείνει με τη σταθερή μεν, αλλά υποτονική ακόμη συμμετοχή των διδασκαλισσών στο συνδικαλιστικό διδασκαλικό γίγνεσθαι. Όμως πρέπει να σημειωθεί ότι οι συζητήσεις που έγιναν το 1926, στο πλαίσιο του συνεδρίου του ΠΔΣ, πρόδιδαν όχι μόνο μια όσμωση της ζύμωσης που συντελούνταν στο πλαίσιο του συνδικαλισμού των αγγλίδων και ελληνίδων διδασκαλισσών, αλλά ίσως να απέπνεαν και μια αδιόρατη επίδραση από την προοδευτική-σοσιαλιστική ιδεολογία της εποχής. Αυτό βέβαια σε καμία περίπτωση δεν σήμαινε ότι έπαψαν να είναι κυρίαρχες οι παραδοσιακές αντιλήψεις για τη θέση και το ρόλο της γυναίκας ή να προβάλλονται αντιστάσεις σε κοινωνικό επίπεδο στις αναθεωρητικές ιδέες για τα σχετικά ζητήματα (Υπόμνημα, 1929).

Από την άλλη δεν πρέπει να παραβλεφθούν και τα μικρά, αλλά, υπό τις περιστάσεις, σημαντικά εξελικτικά βήματα: από τον αρχικό καταστατικό αποκλεισμό (1898-1910) και την ουσιαστική αυτο-αποστασιοποίησή τους στη συνέχεια (1911-1918), οι δασκάλες αρχίζουν να εμπλέκονται ενεργότερα στο διδασκαλικό συνδικαλισμό, κατά τη δεκαετία του 1920. Τη σκυτάλη πλέον θα την παραλάβουν οι δασκάλες της δεκαετίας του '40, οι οποίες, μέσα σε

ένα πολύ διαφοροποιημένο πολιτικο-ιδεολογικό πλαίσιο, συγκριτικά με αυτό που προηγήθηκε, θα δηλώσουν το παρόν τους με δυναμικό και μαζικό τρόπο στον ταραγμένο συνδικαλισμό της εποχής τους.

Γ' περίοδος: 1936-1953

Η τρίτη περίοδος του διδασκαλικού συνδικαλισμού δεν ξεκίνησε με τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις, καθώς το γενικότερο κλίμα, ύστερα από τα Οκτωβριανά, επισκιάζοταν από την επιβολή καταπιεστικών και ανελεύθερων μέτρων, τη γνωστή στην τοπική ιστοριογραφία ως «παλμεροκρατία». Η Παγκύπρια Διδασκαλική Οργάνωση, η νέα οργάνωση των ελληνοκυπρίων δασκάλων και διδασκαλισσών, που ιδρύεται το 1936, δεν έχει να επιδείξει κάποια άξια λόγου δραστηριότητα έως και το 1940. Ούτε βέβαια και κάποια ιδιαίτερη εμπλοκή διδασκαλισσών στους κόλπους της.

Η κατάσταση αρχίζει να αλλάζει ραγδαία μετά από το 1940. Δύο γεγονότα θα συμβάλουν αποφασιστικά προς αυτή την κατεύθυνση: α) ο β' παγκόσμιος πόλεμος και το κλίμα που δημιούργησε, καθώς η Ελλάδα βρέθηκε σύμμαχος στο πλευρό της αποικιακής δύναμης και β) η ουσιαστική έναρξη της πολιτικής ζωής στην Κύπρο με τη δημιουργία αφενός του αριστερού Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζομένου Λαού (ΑΚΕΛ, 1941) και του δεξιού Κυπριακού Εθνικού Κόμματος (ΚΕΚ, 1943). Ιδιαίτερα η δεύτερη εξέλιξη θα αποτελέσει την αιτία έντονων κοινωνικών τριβών, ακραίας πόλωσης και πολιτικο-ιδεολογικών αντιπαράθεσεων και ανταγωνισμών σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής. Η σύγκρουση των δύο πολιτικών παρατάξεων, ιδιαίτερα στο χώρο του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος, στην προσπάθειά τους να διευρύνουν την επιρροή τους, υπήρξε ασυνήθιστα οξεία.

Πάντως, η ίδρυση του ΑΚΕΛ, η αποτελεσματική του δράση και η διάχυση της ιδεολογίας του έφεραν καρπούς και ενίσχυσαν την επιρροή του στους συλλογικούς κοινωνικούς χώρους. Το διδασκαλικό σώμα, κάθε άλλο παρά έμεινε ανεπηρέαστο. Η ΠΔΟ άρχισε να αποκτά αριστερούς προσανατολισμούς και να ευθυγραμμίζει το λόγο και τα αιτήματά της σύμφωνα με το ιδεολογικό της στίγμα. Μεταξύ άλλων, η ηγεσία της Οργάνωσης επιχειρεί να την εγγράψει ως εργατική συντεχνία, γεγονός που προκάλεσε ένα νέο εσωτερικό διχασμό. Επίσης μαζικοποιείται εντυπωσιακά και σημειώνεται κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των οργανωμένων διδασκαλισσών. Πέρα από τα ποσοτικά δεδομένα, ο λόγος που αρθρώνουν οι δασκάλες είναι από πολιτικο-ιδεολογική άποψη ριζοσπαστικός, ενώ μεγαθύνεται και η επιρροή που ασκούν στη διαμόρφωση των αιτημάτων της Οργάνωσης.

Όπως προκύπτει από τον ακόλουθο πίνακα –και παρά τη γενικότερη αναστάτωση που προκαλούν τα πολεμικά γεγονότα-, κατά το 1943 το 35% των δασκάλων και το 26% των διδασκαλισσών οργανώνονται στην ΠΔΟ, ενώ το 1944 εγγράφονται ως μέλη της Οργάνωσης

το 85% των δασκάλων και το 74% των διδασκαλισσών. Με αυτή την άνευ προηγουμένου αλλαγή, η οποία προσέλαβε διαστάσεις όνιμης αφύπνισης και μαζικής εξόδου των διδασκαλισσών προς την κοινωνική σφαίρα, για πρώτη φορά στη διαδρομή του διδασκαλικού συνδικαλισμού, επέρχεται μια σχετική εξισορρόπηση της συμμετοχής των δύο φύλων σε επίπεδο μελών. Εκ των πραγμάτων, λοιπόν, αυτή καθεαυτή η παρουσία των διδασκαλισσών στις τάξεις της ΠΔΟ, συνιστά μια μφισβήτηση της μακράς ανδροκρατικής παράδοσης των διδασκαλικών Συνδέσμων και επηρεάζει αποφασιστικά τη διαμόρφωση ή επαναδιαμόρφωση ορισμένων τουλάχιστον αιτημάτων της Οργάνωσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Η εξέλιξη των μελών της Π.Δ.Ο. κατά φύλο
από 1-1-1939 μέχρι 31-12-1944

Έτος	Δ Α Σ Κ Α Λ Ο Ι					Δ Α Σ Κ Α Λ Ε Σ					Σ Υ Ν Ο Λ Ο				
	Μέλη		Μη μέλη		Σύνολο	Μέλη		Μη μέλη		Σύνολο	Μέλη		Μη μέλη		Σύνολο
	f	%	f	%	f	f	%	f	%	f	f	%	f	%	f
1939	139	21.99	493	78.01	632	6	1.75	336	98.25	342	145	14.88	829	85.12	974
1940	88	13.85	547	86.15	635	1	0.29	338	99.71	339	89	9.13	885	90.87	974
1941	145	22.72	493	77.28	638	20	5.95	316	94.05	336	165	16.94	809	83.06	974
1942	6	0.93	638	99.07	644	3	0.90	329	99.10	332	9	0.92	967	99.08	976
1943	231	34.94	430	65.06	661	82	25.86	235	74.14	317	313	32.00	665	68.00	978
1944	580	85.41	99	14.59	679	246	74.77	83	25.23	329	826	81.95	182	18.05	1008

Πηγή: Μητρώα μελών ΠΔΟ 1939-1944

Παρά το γεγονός ότι το φαινόμενο της μαζικής συμμετοχής των διδασκαλισσών εκτυλίσσεται υπό τη σκιά της αντιπαλότητας των δύο παρατάξεων στους κόλπους της ΠΔΟ και της προετοιμασίας για την τελική αναμέτρηση, δηλαδή αποτελεί μια μικρογραφία της ευρύτερης σύγκρουσης μεταξύ σοσιαλιστικών και παραδοσιακών δυνάμεων σε κοινωνικό επίπεδο, ωστόσο δεν πρέπει να υποτιμηθεί καθόλου ως προς τις πραγματικές του συνέπειες. Τόσο ο αριθμός των διδασκαλισσών που αρθρογραφούν όσο και ο λόγος που αρθρώνουν, αποτελούν ένα εντελώς νέο δεδομένο. Η μαχητικότητα τους από τις στήλες του τύπου, ο ιδεολογικός ριζοσπαστισμός ο οποίος εκφράζεται μεταξύ άλλων και με τη χρήση της δημοτικής γλώσσας, η κριτική που ασκούν σε καθιερωμένες αντιλήψεις ή η αυτοκριτική για την έως τώρα αδράνειά τους, τα αιτήματα που διατυπώνουν, αλλά και η μετατροπή τους σε ομάδα πίεσης προς την κατεύθυνση των υπολοίπων διδασκαλισσών, ώστε να εμπλακούν

ενεργά και να σπεύσουν να εγγραφούν ως μέλη της ΠΔΟ (Χρυσοστόμου, 1943), είναι μερικές μόνο από τις εκφάνσεις του νέου κλίματος.

Η μειονεκτική θέση των διδασκαλισσών αποδίδεται στην έως τώρα απουσία τους από τα συνδικαλιστικά δρώμενα του κλάδου, ενώ εκφράζεται η βεβαιότητα ότι η παρούσα ενεργός συμμετοχή τους δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την επίλυση των προβλημάτων τους και δικαιολογεί ως βάσιμη μία πιο αισιόδοξη ενατένιση του επαγγελματικού μέλλοντός τους: «για χρόνια ολάκερα η κοινωνία την αδικούσε. Σήμερα αποτίναξε την αδράνεια και τη μοιρολατρεία και ζητάει το δίκιο της. Έχει τα ίδια προσόντα με το δάσκαλο, εργάζεται το ίδιο, φέρει τα ίδια αποτελέσματα, πρέπει και να πληρώνεται το ίδιο! Εμπρός! Αγκαλιάστε όλες οι δασκάλες την Οργάνωσή μας κι' ας καταβάλουμε όλες μας τις δυνάμεις για την επιτυχία του αγώνα μας» (Παπαδάκη, 1943).

Η παρουσία των διδασκαλισσών, πέρα από την αλλαγή κλίματος που επιφέρει, γίνεται καταρχήν αισθητή σε δύο επίπεδα: α) στη συστηματική κριτική των παραδοσιακών θέσεων και ιδεών που εκφράζονται είτε γενικά είτε ειδικά εντός της ΠΔΟ και β) στη διαμόρφωση μιας σειράς αιτημάτων, τα οποία ανταποκρίνονται στη γυναικεία 'ιδιαιτερότητα'.

Ο πρόεδρος της ΠΔΟ, για παράδειγμα, σε άρθρο του στα μέσα του 1942, πρότεινε την καθιέρωση μίας μισθολογικής κλίμακας, η οποία ακολουθούσε την παραδοσιακή μισθολογική διάκριση με βάση το φύλο. Αν και εκφράζεται η παραδοχή ότι είναι ακόμη μικρός ο αριθμός των οργανωμένων διδασκαλισσών (Μαθηκολώνη, 1942), ωστόσο, τέτοιες θέσεις, οι οποίες έλκουν την καταγωγή τους από το ανδροκρατικό συνδικαλιστικό παρελθόν ή είναι αποτέλεσμα της 'συνήθειας', αρχίζουν να ελέγχονται δημόσια και να υφίστανται κριτική, ενώ παράλληλα η ιδέα της ισομισθίας και η προστασία των ιδιαίτερων δικαιωμάτων των διδασκαλισσών προβάλλονται παντοiotρόπως και κερδίζουν έδαφος (Παυλίδης, 1942).

Αντιδρώντας, λοιπόν, στην πρόταση του προέδρου της ΠΔΟ, ορισμένες πρωτοπόρες δασκάλες υποστηρίζουν ότι εάν η ανισότητα δασκάλων και διδασκαλισσών είναι καρπός της συνήθειας, τότε θα πρέπει να υπερπηδηθεί· και εάν νομιμοποιείται με το επιχείρημα ότι οι δασκάλες δεν είναι παντρεμένες και συνεπώς δεν έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις με τους άρρενες δασκάλους, τότε πρόκειται για ουσιωδώς άδικη και εσφαλμένη αντίληψη (Πιτσιλλίδου, 1942, Μαθηκολώνη, 1942). Γενικά, υποστηρίζεται από τις αρθρογράφους ότι, «αν η τύχη του δασκάλου χρειάζεται να καλλιερέψει —και το χρειάζεται απόλυτα— τόσο πιο πολύ πρέπει να καλλιερέψει η τύχη της δασκάλας» και το έργο αυτό πρέπει να το αναλάβει από «αίσθημα αλληλεγγύης» η ΠΔΟ. Μάλιστα, προτάσσεται ως προϋπόθεση, προκειμένου η Οργάνωση να καταστεί «κραταιά» και να προχωρήσει σε σημαντικές κατακτήσεις, η εξασφάλιση της «'ισοτιμίας' ανάμεσα στους συνεργάτες» (Πιτσιλλίδου, 1942).

Εν κατακλείδι, η γυναικεία αρθρογραφία αυτής της περιόδου, πέρα από το επίμονο προσκλητήριο προς όλες τις δασκάλες για συμμετοχή στο συνδικαλιστικό γίγνεσθαι και την

εκπεφρασμένη μαχητικότητα και ριζοσπαστικότητα, τις αναδεικνύει σε σύμβολο αυτοθυσίας, αλλά και τραγικά θύματα μιας ανάλγητης ανδροκρατικής κοινωνίας. Αναφορές, όπως οι ακόλουθες, δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία:

- «Έτσι περνούν οι μαρτυρικές μας μέρες, ώσπου να φτάσουμε στο τέρμα δρέποντας επιτέλους τους καρπούς των κόπων μας, με την απόκτηση του γελοίου τίτλου της **Γεροντοκόρης**» (Α.Σ., 1944).

- «Καταντήσαμε το ζωντανό παράδειγμα της στέρησης και της κακοπέρασης.[...] Οι δασκάλες που παντρεύονται είναι ελάχιστες ενώ εκείνες που μαραίνονται σιγά-σιγά, χωρίς να εγκαταλείψουν την έδρα, γιατί τότε θα πεινάσουν ανήλικα αδέλφια, γέρος πατέρας ή άρρωστη μάνα, είναι πολλές, πάρα πολλές» (Κ.Μ., 1944).

Ο λόγος των διδασκαλισσών, καθώς το ιδεολογικό περιβάλλον με την ανάπτυξη της Αριστεράς είναι επιδεκτικό σε «προοδευτικές ιδέες» και αναθεωρητικές προσεγγίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, διαχέεται ευρέως πλέον και ανάμεσα στους δασκάλους, οι οποίοι ενώνουν τη φωνή τους με αυτήν των διδασκαλισσών. Το εμφανές αποτέλεσμα είναι τα ‘γυναικεία’ αιτήματα να πάψουν να προβάλλονται μονομερώς: τείνουν να γίνουν μια υπόθεση του διδασκαλικού κόσμου στο σύνολό του, ανεξαρτήτως φύλου και τα σχετικά αιτήματα ενσωματώνονται στο βασικό κορμό των αιτημάτων, τα οποία προβάλλει η ΠΔΟ. Αναγνωρίζεται λοιπόν τώρα από τους άρρενες δασκάλους, στα πλαίσια της αλληλέγγυας στάσης τους, ότι αν η θέση των δασκάλων είναι οικτρή, λόγω των οικονομικών αλλαγών τις οποίες επέφερε ο πόλεμος, «χειρότερα είναι η θέση των διδασκαλισσών που αδικαιολόγητα πληρώνονται ολιγότερον από τους δασκάλους» (Διδάσκαλος μέλος ... 1944).

Ενδεικτική για τη μεταβολή του κλίματος ανάμεσα στους δασκάλους, είναι η κριτική που ασκεί ο γραμματέας της ΠΔΟ Ν. Ιωάννου προς την αποικιακή κυβέρνηση, η οποία δεν συναινεί στην καθιέρωση της ισομισθίας: «μόνο καθυστερημένα για μας δόγματα **‘περί κατωτερότητας της γυναίκας’** μπορούν να δικαιολογήσουν την άρνηση της Κυβέρνησης να υιοθετήσει το δίκαιο αίτημα της ισομισθίας διδασκάλων και διδασκαλισσών» (Ιωάννου, 1944). Μάλιστα, για να προβάλλει ακόμη εντονότερα το δίκαιο του αιτήματος, δεν παραλείπει να επισημάνει ότι, η «δασκάλα της Κύπρου» είναι μία ηρωίδα της ζωής και παράδειγμα εθελουσίας, αφού «μένει στο ράφι για να διαθρέψει φτωχή οικογένεια, ή ν’ αποκαταστήσει ανυποστήριχτες αδελφές» (Ιωάννου, 1944).

Η ισχυρή παρουσία των διδασκαλισσών και η περιρρέουσα πολιτικο-ιδεολογική ατμόσφαιρα, συμβάλλουν αποφασιστικά στη διαμόρφωση πιο ‘ολοκληρωμένων’ αιτημάτων από την ΠΔΟ. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Δεκέμβριο του 1942, όταν το ΔΣ κλήθηκε να καταθέσει τις απόψεις του ενώπιον της επιτροπής, την οποία συνέστησε η κυβέρνηση για τη μελέτη των οικονομικών προβλημάτων του διδασκαλικού κόσμου, «εζήτησεν όπως έγγαμοι διδασκάλισσαι παραμένουν εις την υπηρεσίαν, με δικαίωμα τριμήνου αδείας εις περίπτωσιν

τοκετού». Επίσης προέβαλε για πρώτη φορά —αλλά από τούδε και στο εξής, σταθερά— το αίτημα της ισομισθίας δασκάλων και διδασκαλισσών, απαιτώντας την απομάκρυνση από τα παρωχημένα δόγματα «περί κατωτερότητας των γυναικών» (Τα οικονομικά... 1942, Υπόμνημα, 1943, Ευχαριστία... 1943, Η χθεσινή... 1944). Γι' αυτό η ΠΔΟ, δίνοντας και εμπράκτως δείγματα της νέας θέσης της για την ισομισθία δασκάλων και διδασκαλισσών, προτείνει την καθιέρωση ενιαίας μισθολογικής κλίμακας και για τα δύο φύλα, με την κατώτερη ετήσια μισθοδοσία να ξεκινά από τις £108 και με ανώτατο όριο τις £300 (Τα οικονομικά... 1942).

Το εύρος της συντελούμενης αλλαγής στο προκείμενο ζήτημα γίνεται εμφανέστερο και από το γεγονός ότι το αίτημα της ισομισθίας υποστηρίχθηκε με ομόθυμα ψηφίσματα από όλα τα τοπικά διδασκαλικά συνέδρια. Μάλιστα, το ΔΣ της ΠΔΟ, αξιοποιώντας κατάλληλα τη συναίνεση του διδασκαλικού κόσμου για τα γυναικεία συνδικαλιστικά αιτήματα, τα επαναδιατύπωσε σε υπόμνημα, το οποίο απέστειλε προς τον Κυβερνήτη, υπογραμμίζοντας εμφατικά ότι τα αιτήματα αυτά είναι «αποτελέσματα του Καθολικού ψηφίσματος των καθ' άπασαν την Κύπρον Τοπικών Διδασκαλικών Συνεδρίων» και ως εκ τούτου αντιπροσωπεύουν «την σαφή και δεδηλωμένη γνώμην ολοκλήρου του Διδασκαλικού κόσμου» (Υπόμνημα... 1943).

Όμως, ενώ από την πλευρά του διδασκαλικού κόσμου αποβάλλονται οι παραδοσιακές αντιλήψεις και γίνεται αποδεκτό το αίτημα, το οποίο προβάλλουν οι δασκάλες για την ίση μισθολογική αντιμετώπιση των δύο φύλων, ο αγγλικός παράγοντας δεν συμμερίζεται το αίτημα αυτό, πέραν των άλλων, και για λόγους ευθυγράμμισης με την αντίστοιχη πραγματικότητα στη μητροπολιτική Αγγλία. Σχολιάζοντας το αίτημα για ισομισθία που διατύπωσε η ΠΔΟ στο υπόμνημα της 19-4-1944, ο Διευθυντής της Παιδείας αναφέρει ότι, δεδομένων των πρόσφατων συζητήσεων στο Αγγλικό Κοινοβούλιο, είναι παράλογο να αναμένουμε ότι μια αποικία του στέμματος θα υιοθετήσει μια αρχή, η οποία έχει απορριφθεί από την Κυβέρνηση της Αυτού Εξοχότητος στο Ηνωμένο Βασίλειο (The Office of... 1944).

Η πρώτη διάσπαση του διδασκαλικού συνδικαλισμού το 1945 σε 'δεξιό' και 'αριστερό' απομαζικοποίησε την ΠΔΟ, χωρίς όμως να παρατηρηθεί μια ανάλογη μαζικότητα στη νέα-συντηρητική οργάνωση, την Παγκύπρια Οργάνωση Ελλήνων Διδασκάλων. Την εικόνα του μαρασμού επιτείνει ακόμη περισσότερο η νέα διάσπαση του 1948, τη φορά αυτή απροσημάτιστα για πολιτικούς λόγους. Τόσο η ΠΔΟ, όσο και η νέα δεξιά οργάνωση, η Παγκύπριος Ένωσις Ελλήνων Διδασκάλων (ΠΕΕΔ), εισέρχονται στο δρόμο της παρακμής και της απομαζικοποίησης. Δάσκαλοι και δασκάλες απομακρύνονται και από τις δύο οργανώσεις. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, ενώ μετά από την πρώτη διάσπαση το 1945, το 20% των διδασκαλισσών εξακολουθεί να είναι οργανωμένο στην ΠΔΟ, ύστερα και από τη

δεύτερη διάσπαση παραμένει περίπου το 9%, ενώ λίγο πριν από την ίδρυση της ΠΟΕΔ (1953), που ένωσε ξανά το διδασκαλικό συνδικαλισμό, παραμένει στις τάξεις της μόλις το 3%. Οι συνθήκες, λοιπόν, είναι τέτοιες, ώστε ωθούν τις δασκάλες να αποστασιοποιηθούν και πάλι από τις συλλογικές τους εκφράσεις, παλινδρομώντας στα προπολεμικά επίπεδα συμμετοχής τους. Η φθίνουσα πορεία της ΠΔΟ προκύπτει από τον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Η εξέλιξη των μελών της Π.Δ.Ο. ως συντεχνίας κατά φύλο
την περίοδο 1945-1953
(από 10/7/1945 μέχρι 26/5/1953)

Έτος	Δ Α Σ Κ Α Λ Ο Ι					Δ Α Σ Κ Α Λ Ε Σ					Σ Υ Ν Ο Λ Ο				
	Μέλη		Μη μέλη		Σύνολο	Μέλη		Μη μέλη		Σύνολο	Μέλη		Μη μέλη		Σύνολο
	f	%	f	%	f	f	%	f	%	f	f	%	f	%	f
1945	270	38.25	436	61.75	706	68	20.73	260	79.27	328	338	32.68	696	67.32	1034
1946	258	35.68	465	64.32	723	57	17.75	264	82.25	321	315	30.17	729	69.83	1044
1947	251	33.02	505	66.78	756	48	14.50	283	85.50	331	299	27.50	788	72.50	1087
1948	232	29.66	550	70.34	782	37	10.94	301	89.06	338	269	24.01	851	75.99	1120
1949	132	16.41	672	83.59	804	30	8.74	313	91.26	343	162	14.12	985	85.88	1147
1950	95	11.50	731	88.50	826	7	1.99	344	98.01	351	102	8.66	1075	91.34	1177
1951	79	9.33	767	90.67	846	7	1.88	365	98.12	372	86	7.06	1132	92.94	1218
1952	87	9.88	793	90.12	880	14	3.41	396	96.59	410	101	7.82	1189	92.18	1290
1953	87	9.60	819	90.40	906	14	3.27	413	96.73	427	101	7.57	1232	92.43	1333

Πηγή: Κρατικό Αρχείο Κύπρου/Panycyprian Teachers' Organisation/ Trade Union Registry, No 186.

Βέβαια, η γενικευμένη απαξίωση των αντίπαλων διδασκαλικών συνδικαλιστικών οργανώσεων, δεν εμπόδιζε, τουλάχιστον την ΠΔΟ, να προβάλλει τις διεκδικητικές θέσεις της για τις δασκάλες της Κύπρου ή να συμμερίζεται τον ευρύτερο αγώνα τους. Έτσι το 1949, όταν οι αγγλίδες δασκάλες προκηρύσσουν έρανο, με σκοπό να γυριστεί μια ταινία για την υποστήριξη του αιτήματός τους «ίση πληρωμή για ίση εργασία», η ΠΔΟ στηρίζει το αίτημα και τον έρανο. Με την αφορμή όμως του εράνου, η δασκάλα Μαργ. Δ. Χριστοδουλίδου, μέλος κατά καιρούς του ΔΣ της ΠΔΟ, ασκεί κριτική στην Οργάνωση για τη δράση της στο ζήτημα της ισομισθίας: «ως σήμερα ούτε ένα υπόμνημα διαμαρτυρίας δεν έχει πάει στην Κυβέρνηση Κύπρου, ούτε και μια συνέλευση με αποκλειστικό θέμα τούτο το κοινό για όλες μας μεγάλο πρόβλημα» (Πρόσκληση... 1949).

Επίσης και η ΠΕΕΔ κατά καιρούς υποβάλλει υπομνήματα, τα οποία εμπεριέχουν ψήγματα αιτημάτων για τις δασκάλες. Για παράδειγμα, το 1948, αναγνωρίζει τη δυσκολία για υλοποίηση της ισομισθίας μεταξύ δασκάλων και διδασκαλισσών και προτείνει ως

προσωρινό μέτρο να μειωθεί στο ελάχιστο δυνατό η διαφορά των μισθών «υψουμένων των μισθών των διδασκαλισσών» (Υπόμνημα, 1948).

Πάντως, ένα ζήτημα το οποίο πρέπει να υπογραμμιστεί, είναι ότι παρά την εντυπωσιακή εμπλοκή των διδασκαλισσών στο διδασκαλικό συνδικαλισμό και την αριστερή στροφή της ΠΔΟ, συνεχίζεται η παλαιά παράδοση της υποαντιπροσώπευσής τους στα διοικητικά συμβούλια. Πιο συγκεκριμένα, από την ίδρυση της Οργάνωσης το 1936 έως και το 1944, τα ΔΣ είναι απολύτως ανδροκρατούμενα: καμία δασκάλα δεν συμμετέχει με οποιαδήποτε ιδιότητα. Από το 1944 έως και το 1951 συμμετέχουν σταθερά σε κάθε επταμελές ΔΣ δύο δασκάλες, ενώ το 1952 και 1953 συμμετέχει μία. Οι δασκάλες που συμμετέχουν στα ΔΣ εμφανίζονται ως απλά μέλη («σύμβουλοι») και καμία από αυτές δεν αναδεικνύεται σε αξιώματα, όπως αυτά του προέδρου, του γραμματέα ή του ταμιά. Η ίδια κατάσταση παρατηρείται ουσιαστικά και στα ΔΣ των βραχύβιων οργανώσεων που προέκυψαν από τις δύο διασπάσεις της δεκαετίας του '40 (Χαραλάμπους, τόμ.Α', 2001).

Η έστω και περιορισμένη συμμετοχή διδασκαλισσών στα ΔΣ της ΠΔΟ είχε βέβαια και το τίμημά της. Το 1950 ο άγγλος διευθυντής του Γραφείου Παιδείας απευθύνθηκε προς το ελληνικό υπουργείο Παιδείας, ζητώντας να απαλειφθούν από δύο αναγνωστικά, που επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν και στην Κύπρο, δύο ενοχλητικά για τους άγγλους πολιτικά στοιχεία. Το ΔΣ, αφενός επέκρινε σφοδρά τον άγγλο διευθυντή για την ενέργειά του και αφετέρου απέστειλε επιστολή στον έλληνα υπουργό Παιδείας, προτρέποντάς τον να αγνοήσει το έγγραφο του άγγλου αξιωματούχου. Όταν το ΔΣ της Οργάνωσης, απειλούμενο πλέον με απόλυση ανταπάντησε με «καθόλα αξιοπρεπή και θαρραλέο» τρόπο, η αγγλική πλευρά προχώρησε στην απόλυση πέντε μελών του. Μεταξύ αυτών και οι δασκάλες Μαργαρίτα Χριστοδουλίδου και Νίκη Χρ. Γεωργιάδου (Χαραλάμπους, τόμ.Α', 2001).

Τέλος, προς το τέλος της περιόδου, σημειώνονται δύο θετικές εξελίξεις. Από το 1948 παρουσιάστηκε έλλειψη διδασκαλισσών και «ο διευθυντής της παιδείας αναγκάστηκε να διορίσει μερικές δασκάλες παντρεμένες, και σιγά σιγά όλες όσες ήθελαν να δουλέψουν, όχι όμως σαν τακτικές, μα σαν προσωρινές» (Εκπαιδευτικός, 1950). Επίσης, το 1952, εξισώνεται το επίδομα ευθύνης, το οποίο παρεχόταν σε ορισμένες κατηγορίες διευθυντών/τριών και βοηθών διευθυντών/ντριών (Πολυδώρου, 1995).

Δ' περίοδος: 1953-1960

Με την ίδρυση της ΠΟΕΔ το 1953 και την αποκατάσταση της ενότητας του διδασκαλικού συνδικαλισμού υπό τη στέγη της, δίδεται συνέχεια στην ικανοποιητική συμμετοχή των διδασκαλισσών στο συλλογικό όργανο του κλάδου. Όπως εμφανίζεται από τον παρακάτω πίνακα, από το 1953 έως και το 1960, το 27 έως 55% των διδασκαλισσών εγγράφονται ως μέλη της οργάνωσης. Δείγμα, ότι η εποχή του αποκλεισμού και της

αποστασιοποίησής τους από το διδασκαλικό συνδικαλισμό είχε περάσει ανεπιστρεπτί και η συμμετοχή των διδασκαλισσών στη συνδικαλιστική δραστηριότητα είχε αποκτήσει πια χαρακτηριστικά παγιωμένου κοινωνικού φαινομένου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Η εξέλιξη των μελών της Π.Ο.Ε.Δ. κατά φύλο την περίοδο 1953-1960
(από 3/6/1953 μέχρι 31/12/1960)

Έτος	ΔΑΣΚΑΛΟΙ						ΔΑΣΚΑΛΕΣ				ΣΥΝΟΛΟ				
	Μέλη		Μη μέλη		Σύνολο		Μέλη		Σύνολο		Μέλη		Μη μέλη		Σύνολο
	f	%	f	%	f	f	%	f	%	f	f	%	f	%	f
1953	529	58.38	377	41.62	906	116	27.16	311	72.84	427	645	48.38	688	51.62	1333
1954	591	64.51	325	35.49	916	144	31.10	319	68.90	463	735	53.30	644	46.70	1379
1955	491	52.63	442	47.37	933	158	33.33	316	66.67	474	649	46.12	758	53.88	1407
1956	454	46.07	518	53.93	972	138	27.38	366	72.62	504	592	40.10	884	59.90	1476
1957	679	66.56	341	33.44	1020	254	46.35	294	53.65	548	933	59.50	635	40.50	1568
1958	604	56.76	460	43.24	1064	316	55.63	252	44.37	568	920	56.37	712	43.63	1632
1959	630	55.06	514	44.94	1144	303	49.10	314	50.90	617	933	55.83	828	44.62	1761
1960	673	55.52	539	44.48	1212	263	38.22	425	61.78	688	936	49.26	964	50.74	1900

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας/Αρχείον Συντεχνιών, ΠΟΕΔ, Φακ. 337

Λίγους μήνες ύστερα από την ίδρυση της ΠΟΕΔ και πιο συγκεκριμένα τον Ιανουάριο του 1954, με εγκύκλιο του Γραφείου Παιδείας (αρ. 152/27-1-1954) γνωστοποιείται η τροποποίηση των όρων εργασίας των διδασκαλισσών: οι υπηρεσίες προσωρινής ή αντικαταστάτριας δασκάλας θα τερματίζονται «όταν αυτή φθάση εις προκεχωρημένον στάδιον εγκυμοσύνης». Εάν επιθυμεί να προσφέρει υπηρεσίες μετά από τον τοκετό ως προσωρινή δασκάλα, «θα απαιτηθή όπως αυτή παρουσιάση ικανοποιητικήν απόδειξιν ότι είναι φυσιολογικώς ικανή να αναλάβη καθήκοντα και ότι το τέκνον της τυγχάνει καταλλήλου φροντίδος». Κατά τον επαναδιορισμό της «είναι δυνατόν να της επιτραπή να λαμβάνη μισθόν ανταποκρινόμενον με εκείνον, τον οποίον ελάμβανε κατά τον χρόνον του τερματισμού των υπηρεσιών της [...]». Στο μέλλον δεν θα δίνεται άδεια «εις υπάνδρους γυναίκας να εγγράφονται εις το Μητρώον του Τακτικού Προσωπικού των διδασκαλισσών Στοιχειώδους Παιδείας», εκτός εάν ο Κυβερνήτης πειστεί ότι «αι περιστάσεις της είναι τοιαύται ώστε ο τακτικός διορισμός της δεν είναι πιθανόν να εξασκήση καταστρεπτικήν επίδρασιν επί της οικογενειακής της ζωής». Παντρεμένες ή δασκάλες που πρόκειται να παντρευτούν και είναι ήδη εγγεγραμμένες στο μητρώο του τακτικού προσωπικού, θα διαγράφονται αναλόγως της περίπτωσης και όταν η εγκυμοσύνη τους «φθάση εις προκεχωρημένον στάδιον». Θα έχουν τη δυνατότητα να επαναδιοριστούν ως προσωρινές (Προς τας Διδασκαλίσσας... 1954).

Η ΠΟΕΔ, με έγγραφό της προς το Γραφείο Παιδείας, αναγνωρίζει ότι «η εγκύκλιος αποσκοπεί να εξασφαλίση απρόσκοπτον διεξαγωγήν της εργασίας εις τα σχολεία και κατάλληλον φροντίδα διά τα τέκνα των διδασκαλισσών» και προτείνει οι παντρεμένες δασκάλες να επαναδιορίζονται στο τακτικό προσωπικό, εάν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις που θέτει η εγκύκλιος και να τυγχάνουν «κανονικής αδείας κατά την περίοδον της προκεχωρημένης εγκυμοσύνης και του τοκετού» (Έγγραφο, 1954).

Η νέα διδασκαλική οργάνωση θα συνεχίσει, πάντως, όπως και η προκάτοχη ΠΔΟ, να προβάλλει τις διεκδικήσεις που συνδέονταν στενότερα με τα συμφέροντα των διδασκαλισσών. Έτσι, μετά από τη δημοσιοποίηση της πρόθεσης της κυβέρνησης να επιληφθεί και του μισθολογίου των δασκάλων, κινητοποιεί το διδασκαλικό κόσμο και πραγματοποιεί μια από τις μαζικότερες συνελεύσεις της με τη συμμετοχή 800 περίπου δασκάλων και διδασκαλισσών (6-7-1954). Η συνέλευση, ανάμεσα σε άλλα, αποφάσισε να απαιτήσει τη μείωση, στο ελάχιστο δυνατόν, της διαφοράς των μισθών δασκάλων και διδασκαλισσών (Πανδιδασκαλική Συνέλευσις...1954). Το Φεβρουάριο του 1955, με ένα νέο υπόμνημα, επαναθέτει το ζήτημα και υπογραμμίζει ότι η μισθολογική κλίμακα των διδασκαλισσών, πρέπει «να είναι η αυτή με εκείνην των δασκάλων» και «αι ύπανδροι διδασκάλισσαι να επαναδιορίζωνται εις το μόνιμον προσωπικόν και να λογίζωνται τα έτη υπηρεσίας των» (Υπόμνημα, 1955).

Έως και τον τερματισμό της αγγλοκρατίας η βαρύτητα που αποκτούν αυτά τα ζητήματα, αλλά και η αντιμετώπισή τους από την Οργάνωση, είναι πολύ χαρακτηριστική. Η ΠΟΕΔ, τον Ιανουάριο του 1960, στην προσπάθειά της να χαρτογραφήσει μέσα στο νέο κρατικό πλαίσιο τα προβλήματα που απασχολούσαν το διδασκαλικό κόσμο και να διατυπώσει ανάλογα αιτήματα για την επίλυσή τους προς τις νέες πολιτειακές και πολιτικές αρχές, συγκάλεσε τρεις διαφορετικές συνελεύσεις που αντιστοιχούσαν σε τρεις ‘διαφορετικές κατηγορίες’ μέσα στις τάξεις της. Μία από αυτές είναι των διδασκαλισσών, δείγμα πλέον και της επίσημης, υπό μία έννοια αναγνώρισής τους ως μιας ιδιαίτερης οντότητας στο εσωτερικό της Οργάνωσης. Οι δασκάλες στη συνέλευσή τους, διατύπωσαν τα εξής αιτήματα: εφαρμογή της ισομισθίας, μονιμοποίηση των προσωρινών διδασκαλισσών (Βιβλίον Πρακτικών..., 1960) δικαίωμα προαγωγής ασχέτως αν είναι έγγαμες ή όχι, να παρέχεται άδεια 4 μηνών στις εγκύους με πλήρεις απολαυές και, τέλος, να μετέχουν και οι διδασκάλισσες με αντιπρόσωπό τους στο ΔΣ της ΠΟΕΔ (Παρητήθη το Συμβούλιον... 1960).

Τα αιτήματα αυτά αξιοποιούνται από την Οργάνωση και ενσωματώνονται, σχεδόν στο σύνολό τους, στο πρώτο γενικό υπόμνημα που υποβάλλει το 1960 προς τους πολιτειακούς παράγοντες και τους θεσμούς της νεαρής Κυπριακής Δημοκρατίας (Το υπό της ΠΟΕΔ... 1960). Η κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας, με τη σειρά της, ετοίμασε προς το τέλος του 1960 ένα νομοσχέδιο για τις μισθολογικές κλίμακες των δασκάλων, το οποίο προέβλεπε την ισομισθία. Η ΠΟΕΔ Λευκωσίας σε συνέλευσή της «εξέφρασε της ευαρέσκειά της, διότι η

Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις ανεγνώρισε το δίκαιον αίτημα της ΠΟΕΔ περί ισομισθίας διδασκάλων και διδασκαλισσών καθώς και την παροχήν τιμαριθμικού επιδόματος εις τας διδασκαλίσσας, αι οποίαι είναι ύπανδροι με διδασκάλους ή κυβερνητικούς υπαλλήλους» (Η ΠΟΕΔ... 1960).

Εντέλει, τα γενικότερα αιτήματα των διδασκαλισσών θα βρουν τη λύση τους στο πλαίσιο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ιδιαίτερα το αίτημα της ισομισθίας θα γίνει νόμος του κράτους το 1963, με ισχύ από την 1-9-1964.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(επιλογή)

Αρταβάνη Αθηνά: Τα δίκαια των διδασκαλισσών, στο: Διδασκαλικό Βήμα, τεύχ. 16-17, 1925.

Βαρίκα Ελένη: Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα (1833-1907), Κατάρτι 1996 (β' έκδοση).

Γενική συνέλευσις των διδασκάλων, στο: περ. *Η Αγωγή*, τεύχ. 1, 1/14-4-1920.

[Εγγραφο, 17-5-1954], στο: Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Φάκ. Ε1/561.

Εφημ. *Ο Ραγιάς*, 26-2-1898.

Ζιώγου-Καραστεργίου Σιδηρούλα: Η διάσταση του φύλου στην παιδαγωγική θεωρία και εκπαιδευτική πράξη από το 1900 έως το 1930: Λόγος-αντίλογος στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου, στο: Χρήστος Τζήκας (επιμ.): *Ζητήματα Ιστορίας και Ιστοριογραφίας της Εκπαίδευσης*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006.

Η ΠΟΕΔ θα επιμείνη εις τας αιτηθείσας κλίμακας μισθοδοσίας των διδασκάλων, στην: εφημ. *Ελευθερία*, 9-12-1960.

Ιωάννου Ν.: Ισομισθία, στην: εφημ. *Ανεξάρτητος*, 4-4-1944.

Κανονισμός του 'Διδασκαλικού Συνδέσμου', στην: εφημ. *Σάλπιγξ*, 9-3-1898.

Κανονισμός του Επαρχιακού Διδασκαλικού Συνδέσμου Λευκωσίας, 1907 (Τύποις "Φωνή της Κύπρου").

Καταστατικόν του Παγκυπρίου Διδασκαλικού Συνδέσμου, (τύποις "Ελευθερίας"), Λευκωσία (Κύπρου) 1911.

Μαθηκολώνη Αιμιλία: Γεια σας δασκάλες!, στην: εφημ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 17-8-1942.

- Ναυπλιώτου Ζαχαρούλα: Ο Σύλλογος Διδασκαλισσών Πειραιώς, στο: Διδασκαλικό Βήμα, τεύχ. 2, 1924.
- Παγκ. Διδ. Σύνδεσμος. Πρόσκλησις των διδασκάλων εις συγκρότησιν του Β' Παγκ. Εκπαιδ. Συνεδρίου, στο: περ. *Αγωγή*, τεύχ. 28-29, 1926.
- Πανδιδασκαλική Συνέλευσις. Ημ.: 6. 7. 1954/ Παγκύπριος Συνδιάσκεψις. Ημ.: 6. 7. 1954, στο: Αρχείο ΠΟΕΔ/ Βιβλίον Πρακτικών ΠΟΕΔ Διοικητικού Συμβουλίου 1953-55.
- Παπαδάκη Σοφία Μ.: Ο αγών της γυναίκος. Η δασκάλα, στην: εφημ. *Εσπερινή*, 7-9-1943.
- Παπαδόπουλος Χαρ.: Δεύτερον υπόμνημα της 'Αγωγής' προς τους Έλληνας Βουλευτάς, στο: περ. *Αγωγή*, τεύχ. 29-30, 1926.
- Παρητήθη το Συμβούλιον της ΠΟΕΔ. Αι προχθεσιναί συνελεύσεις των διδασκάλων, στην: εφημ. *Έθνος*, 26-1-1960.
- Παυλίδης Ανδρέας Μ.: Η αυτόματος προαγωγή, στην: εφημ. *Ανεξάρτητος*, 23-7-1942.
- Περσιάνης Π.: Ιστορία της εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Κύπρο: μελέτη της πορείας κοινωνικού και εκπαιδευτικού εκσυγχρονισμού της Κύπρου, Λευκωσία 1998.
- Πιτσιλλίδου Θέμις Ε.: Ισοτιμία μισθού μεταξύ διδασκάλων και διδασκαλισσών, στην: εφημ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 6-8-1942.
- Πολυδώρου Ανδρέας Π.: Η ανάπτυξη της δημοτικής εκπαίδευσης στην Κύπρο, Λευκωσία 1995.
- Προς τας Διδασκαλίσσας πάντων των Δημοτικών Σχολείων της Κύπρου, στο: Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Φάκ. Ε1/561.
- Ρέπουλη Ελένη: Προς τις δασκάλες, στο: Διδασκαλικό Βήμα, τεύχ. 1, 1924.
- Σκλαβουνάκου Στέλλα: Για μερικούς άρρενας συναδέλφους, στο: Διδασκαλικό Βήμα, τεύχ. 21, 1925.
- Σουρή- Οικονόμου Ελένη: Η ισομισθία, στο: Διδασκαλικό Βήμα, τεύχ. 9, 1924.
- Συνέλευσις διδασκαλισσών. Η ομιλία της διευθυντρίας. Ληφθείσαι αποφάσεις, στην: εφημ. *Ελευθερία*, 14-8-1929.
- Τζήκας Χρήστος κ.ά.: Το επάγγελμα της δασκάλας στα Βαλκάνια (Ελλάδα, Βουλγαρία και Τουρκία) κατά το 19^ο αιώνα (εισήγησις, η οποία παρουσιάστηκε στο συνέδριο: Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 17-20 Μαΐου 2007).
- Το Β' παγκύπρ. εκπαιδ. συνέδριον εν Λευκωσία, στο: περ. *Αγωγή*, τεύχ. 30-34, 1926. [Υπόμνημα, 15-2-1955], στο: Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Φάκ. Ε1/591.
- Χαραλάμπους Δημ. Φ.: Ιστορία του διδασκαλικού συνδικαλισμού στην Κύπρο: οι πηγές (1898-1931), τόμ. Α' & Β' & Γ', Ελληνικά Γράμματα/ΠΟΕΔ, Αθήνα 2001.
- Χρυσοστόμου Δέσπω: Επιστολαί. Ισομισθία των διδασκαλισσών, στην: εφημ. *Εσπερινή*, 17-9-1943.

Ψήφισμα του Επαρχιακού Διδασκαλικού Συνδέσμου Λάρνακος, στο: Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Φάκ. SA1/2794/01.

Ψήφισμα του Ελληνικού Διδασκαλικού Συνδέσμου της Επαρχίας Αμμοχώστου η “Σαλαμίς”, στο: Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Φάκ. SA1/2794/01.

Emily Philipps: A History of the National Union of Women Teachers, National Union of Women Teachers, London 1928.

A. M. Pierotti: The Story of the National Union of Women’ s Teachers, London 1963.

Cyprus. No 2 (1880). Report by Her Majesty’s High Cimmissioner for the year 1879, London 1880.

The Office of the Director of Education (Ed. 36/31, 5-5-1944), στο: Κρατικό Αρχείο Κύπρου.